

УДК 3733.66:76

DOI 10.11603/me.2414-5998.2016.4.7320

**ЛІКВІДАЦІЯ ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА
ТЕРНОПІЛЬЩИНІ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ****Т. Б. Кадобний, Н. В. Гуменна, К. М. Мельникова***ДВНЗ “Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського
МОЗ України”***LIQUIDATION OF PUBLIC-CULTURAL ORGANIZATIONS IN TERNOPIL
REGION BEFORE THE SECOND WORLD WAR****T. B. Kadobnyi, N. V. Humenna, K. M. Melnykova***I. Horbachevsky Ternopil State Medical University*

У статті розкрито характер радянської репресивної політики та її вплив на світогляд населення Тернопільщини, мета якої полягала у формуванні нової ідеології, підготовці відданих соціалістичній системі кадрів, що мали забезпечити соціально-економічні і політичні цілі та інші завдання нової радянської влади на новозагарбаних територіях. Тому, ліквідувавши всі національно-патріотичні та інші культурно-освітні громадські організації, сталінський режим формував нові за формою і змістом радянські структури, які сповідували й репрезентували одну партійну ідеологію, яка була домінуючою у всіх засобах масової інформації на території Галичини.

In this article, the nature of the Soviet repressive policy and its effect on outlook of population of Ternopil region, whose purpose was forming a new ideology, training personnel dedicated to socialist system that had to ensure the socio-economic, political goals and other objectives of the new Soviet government in the newly captured territories, was disclosed. Therefore, eliminating all national-patriotic and other cultural-educational community organizations, Stalin's regime forms new form and content of Soviet structures, which practicing and representing one party ideology, which is dominant in all media in Galicia.

Вступ. Нова радянська комуністична система не залишала поза увагою культурно-освітнє та духовне життя мешканців Тернопільщини. Під тотальну зачистку і ліквідацію попали не тільки національно-патріотичні і культурні організації, товариства, зокрема “Просвіта”, “Хати-читальні”, “Соколи”, “Луг”, спортивні організації, а також бібліотеки з їх книжковим фондом. Замість ліквідованих створювалися з легкої руки компартійних працівників нові підзвітні структури і органи. Так, жертвою Облліту стала навіть “Грамматика церковнослов'янської мови” М. Возняка тільки за те, що в її назві було слово “церковна”, хоча з часом Наркомат освіти УРСР дозволив її до використання в університетах. Окремі бригади працівників Облліту створювали т. з. Спецфонд або Спецвідділ при наукових бібліотеках, в яких за загратованими дверима зберігалася заборонена партійною цензурою література. Без дозволу НКВС цією літературою не мали права користуватися навіть

працівники бібліотеки. Бригади Облліту і Спецфонду переглядали з фонду бібліотеки книгу за книгою, і за найменшої підозри на “ворожість” чи за наявності “сумнівних” місць книга потрапляла “за ґрати” Спецфонду.

Внаслідок таких перевірок масові бібліотеки втрачали десятки і сотні примірників цінної літератури, серед якої – майже вся українська книжкова продукція, видання від 1917 року аж до приходу Червоної армії у вересні 1939 року. А це – белетристика, публіцистика, мемуарна література, наукові книги, особливо з історії України, навіть календарі, букварі, шкільні читанки, церковно-релігійні видання, українська преса (газети і журнали 1917–1939 рр.) [6].

Основна частина. Партійні комітети і органи державної влади на місцях активно використовували можливості офіційного статусу і функцій Облліту для контролю над ідеологічною “якістю” і процесом “споживання” літературної продукції в регіоні. 17 лютого 1940 року бюро Тернопільського обкому КП(б)У прийняло постанову “Про роботу

© Т. Б. Кадобний, Н. В. Гуменна, К. М. Мельникова

Облліту”, де відзначено, що місцевий Облліт незадовільно організував свою діяльність по виконанню рішень партії і уряду щодо постановки цензурної роботи в області. По-справжньому не організовано вилучення контрреволюційної літератури в бібліотеках Тернопільщини. Облліт обмежився лише тим, що 1 січня 1940 року надіслав директивне розпорядження в райони, але оперативної цією роботою не керував, внаслідок чого із 800 бібліотек, що були в області, перевірено бібліотеки лише в трьох районах, а цю роботу необхідно було завершити до 25 січня 1940 року.

Недостатнє керівництво зі сторони Облліту в питаннях перевірки і контролю обласної і районних газет сприяло допущенню низки грубих політичних помилок у газетах Борщівського, Скалатського та інших районів, а в Буцацькому районі без дозволу видано брошуру “Радянський учень” (орган молоді ліцею і гімназії), на що Облліт не зреагував. Не велася інструктивна робота з уповноваженими Облліту в районах. Для усунення недоліків, зазначала постанова бюро обкому партії, необхідно було: закінчити до 1 березня 1940 року вилучення “ворожої” літератури в усіх бібліотеках області; провести одноденний семінар з уповноваженими Облліту в районах, на якому детально ознайомити їх із завданнями і специфікою роботи; заслуховувати звіти уповноважених на бюро райкомів партії; доукомплектувати штати уповноважених, затвердивши їх кандидатури на бюро райкомів партії; просити ЦК КП(б)У зобов’язати Головліт ефективніше керувати роботою обллітів [3].

27 січня 1940 року бюро Тернопільського обкому КП(б)У і президія облвиконкому прийняли спільну постанову “Про організацію музеїв, бібліотек і кіноустановок по Тернопільській області”, якою окреслювалася конкретна програма формування обласної мережі основних культосвітніх закладів. Постановою було передбачено заснування в області двох музеїв – у Тернополі та Кременці. Облвно повинне було централізувати експонати колишніх тернопільського, кременецького, борщівського, бережанського і теребовлянського музеїв, щоб організувати в Тернополі історико-краєзнавчий музей, а в Кременці – історичний.

Окрім цього, планувалося відкрити в Тернополі обласну бібліотеку для дорослих і обласну бібліотеку для дітей, міські бібліотеки в Кременці та Чорткові з дитячими відділами при них, а також 38 районних бібліотек у райцентрах області (обов’язково з дитячими відділами), 19 сільських

бібліотек у великих селах області. Передбачалось організувати в Кременці обласну бібліотечну школу. У постанові було заплановано сформувати в області таку мережу культосвітніх закладів: міський Будинок культури в Кременці, 13 будинків культури в колишніх повітових містах, 25 районних клубів у новостворених районах, 962 сільських клуби, 168 червоних кутків. Було затверджено мережу кіноустанов: стаціонарні звукові кіноустановки у всіх райцентрах області (або відкриття 22 нових кінотеатрів), 30 кінопересувок для кожного району, 3 літніх кіномайданчики в Тернополі, Кременці і Чорткові, реконструкція 4 кінотеатрів (3 в Тернополі і 1 в Кременці) [2].

Наприкінці 1940-го – у перші місяці 1941-го років обласне керівництво розпочало вивчати рівень функціонування культосвітніх установ краю. 13 листопада 1940 року бюро обкому КП(б)У ухвалило рішення “Про стан роботи клубів і бібліотек області”. У документі зафіксовано, що в області було організовано 1223 колбуди і червоних кутки, при яких діяли 1033 гуртки художньої самодіяльності; працювали 55 масових бібліотек, книжковий фонд яких поповнювався літературою радянських видавництв і якими було охоплено більше 10 тис. читачів.

Однак культосвітні установи області, що перебували у безпосередньому підпорядкуванні облвно, в окремих районах працювали вкрай незадовільно. Зокрема, у Скала-Подільському районі не розпочали роботи сільські клуби, не функціонували районна та сільські бібліотеки, не обладнали районний клуб, хоча приміщення для нього було виділене, і, в загальному, державні асигнування, призначені для утримання культосвітніх установ, не використовувалися. В Золотниківському, Катербурзькому, Коропецькому і Кременецькому районах при багатьох клубах не відкрили бібліотеки. У Чорткові, Підгайцях і Борщеві з бібліотек не вилучили “ворожої” літературу. Міськкоми і райкоми партії мало вивчали роботу культосвітніх закладів, внаслідок чого фактично не практикувалося проведення бесід, доповідей, лекцій для трудящих. В окремих клубах була відсутня наочна агітація, зустрічався антисанітарний стан.

Для усунення згаданих недоліків бюро обкому КП(б)У зобов’язало керівництво облвно, секретарів міськкомів і райкомів партії, голів райвиконкомів до 25 листопада 1940 року вжити конкретних заходів щодо виконання у повному обсязі рішень обкому партії з питань організації роботи клубів і бібліотек

області. Цими рішеннями вимагалось, насамперед, забезпечити матеріальну базу функціонування цих культосвітніх установ (обладнання, освітлення, опалення, естетичний і санітарний стани); культурно-масову роботу в клубах і бібліотеках проводити у напрямі здійснення комуністичного виховання трудящих і у зв'язку з політичними кампаніями, як-от підготовка виборів до місцевих рад, та відходити від практики організації одних лише розважальних заходів; ширше залучати інтелігенцію, комсомольський і позаспівковий актив до конкретної участі в роботі клубів, бібліотек, червоних кутків, гуртків художньої самодіяльності, зокрема до читання наукових і масово-популярних лекцій, доповідей, проведення бесід, вечорів запитань і відповідей.

Згідно із рішенням обкому міськкоми і райкоми партії, райвиконкоми і райвно мали забезпечити систематичну роботу з надання організаційно-методичної допомоги культосвітнім працівникам села шляхом проведення нарад, семінарів, короткотермінових курсів при будинках культури, індивідуальних бесід і консультацій з метою підвищення їх ідейно-політичного рівня та ділової кваліфікації. Керівництво районів було зобов'язане повністю використати асигнування на забезпечення культосвітніх установ, насамперед на поповнення книжкового фонду бібліотек [1].

Хронологія адміністративно-партійного контролю за діяльністю культосвітніх установ засвідчувала певну послідовність у діях партійно-державного керівництва області в напрямі моніторингу виконання власних рішень: 27 січня 1940 року бюро обкому і президія облвиконкому прийняли постанову щодо формування мережі культосвітніх закладів області, а вже 13 листопада цього ж року слухали питання про роботу основних складових такої мережі (клубів, бібліотек) і визначили 25 листопада як крайній термін усунення вказаних недоліків; визначеного 25 листопада 1940 року Тернопільський облвиконком розглянув питання про стан роботи бібліотек області.

Тут вказувалося, що із запланованих 39 районних і міських, 30 сільських бібліотек були відкриті і працювали 37 районних і міських, обласні для дорослих і дітей і 10 сільських бібліотек, загальний книжковий фонд яких складав понад 200 тис. книг. Однак з причини недостатнього керівництва зі сторони облвно, райвиконкомів і райвно у роботі бібліотек залишалася низка принципових недоліків: серед наявного книжкового фонду лише 90 тис. (45 %) примірників радянської літератури;

з 94 тис. крб, виділених на придбання нової літератури, використано лише 8 тис. (8,5 %), що було неприпустимо безвідповідальністю; не закінчене вилучення “шкідливої” літератури Обллітом і райлітами у бібліотеках Скала-Подільського, Скалатського і Чортківського районів; не відкриті районні бібліотеки у Беликоборківському та Катербурзькому районах; не розпочали роботу 20 запланованих сільських бібліотек; не використовувалися асигнування на організацію бібліотек у Вишнівецькому, Катербурзькому і Великоглибочківському районах; не мали відповідних приміщень бібліотеки Мельницького і Підволочиського районів; не вирішені кадрові проблеми з бібліотечними працівниками у Скала-Подільському і Золотниківському районах. Облвиконком зобов'язав відповідальних працівників обласних і районних структур до 15 грудня 1940 року вжити заходів щодо нормалізації роботи бібліотечних установ, насамперед запровадити практику заслуховування звітів директорів і завідувачів бібліотек на засіданнях міськ- і райвиконкомів [4].

Характерним підтвердженням намагань партійних органів перетворити культосвітню діяльність у різновидність ідеологічної, агітаційно-пропагандистської роботи виступала термінологія офіційних партійно-державних документів, де культосвітні заклади (будинки культури, клуби, бібліотеки) називалися політосвітніми закладами, а інспектори облвно і райвно, які патрунували такі заклади, – інспекторами політосвіти.

Цей підхід зберігся і в постанові облвиконкому Тернопільської обласної ради від 5 березня 1941 року “Про роботу сільських клубів і бібліотек області”, що була прийнята на виконання постанови РНК УРСР від 27 грудня 1940 року “Про роботу сільських клубів і бібліотек в західних областях УРСР”. Документ давав чітку дефініцію аспектам і параметрам діяльності сільських культосвітніх установ як політосвітніх структур. В аспекті підпорядкування: виконками районних рад контролювали рівень роботи цих структур.

В аспекті цільового призначення сільських закладів культури проглядалася мета перетворення їх у справжні центри політико-агітаційної і культурно-освітньої роботи на селі в справі комуністичного виховання трудящих під контролем місцевих партійних організацій. За параметром практичних завдань: проведення систематичної агітаційно-політичної роботи серед трудового селянства з метою виховання свідомого ставлення до суспільної праці та громадської власності.

За параметром форм роботи: створення мережі політгуртків з вивчення сталінського Статуту сільськогосподарської артілі, принципів організації праці в колгоспах, правових, економічних і агротехнічних вимог щодо забезпечення високих показників колгоспної праці. В аспекті застосування засобів впливу: систематичне проведення лекцій, доповідей, групових та індивідуальних бесід, колективних читань радянської преси і марксистсько-ленінської літератури.

За змістовими параметрами: нерозривна єдність щоденної політосвітньої роботи (культосвітніх заходів) із перспективними і поточним завданнями колгоспного життя і сільськогосподарського виробництва (наприклад, культурне обслуговування колгоспників і одноосібників під час польових сільськогосподарських робіт).

Тактичні питання посилення політосвітнього потенціалу культосвітніх установ вирішувалися за принципами радянської управлінської науки: укомплектування політосвітніх закладів перевіреними кадрами з місцевого населення, очищення клубної і бібліотечної мережі від ворожих, буржуазно-націоналістичних елементів, залучення до роботи в культосвітній системі представників місцевої інтелігенції (вчителів, лікарів, фахівців сільського господарства) і радянського активу; перепідготовка політосвітніх (культосвітніх) працівників, зокрема через заочне навчання (також і у бібліотечних школах); створення політосвітніх установ (клубів, бібліотек, червоних кутків) в населених пунктах; санкціонування змін у мережі політосвітніх закладів партійними і державними органами; фінансове і матеріальне забезпечення політосвітніх установ з бюджетних ресурсів.

Цією ж постановою облвиконком затвердив мережу районних клубів, будинків культури і районних бібліотек та мережу сільських клубів і сільських бібліотек для кожного району. Мережа районних клубів і будинків культури охоплювала 40 населених пунктів сільської місцевості, де були розміщені 15 будинків культури і 25 районних клубів. В районних центрах діяли 5 міських бібліотек: 2 – для дорослих (Кременець, Чортків) і 3 – для дітей (Кременець, Чортків, Бережани). В області на той час діяли 37 районних бібліотек (в Кременці, крім міської, працювала і районна бібліотека).

Широкою була мережа сільських клубів: в селах 38 районів діяв 591 клуб, і на кінець 1941 року планувалося довести їх кількість до 780, тобто передбачалося збільшення на 15 %. На початку 1940

року сільське населення області обслуговували 26 бібліотек і на літо 1941 року планувалося відкриття нових сільських бібліотек у Буцацькому, Гримайлівському, Золотниківському та Скалатському районах [5].

Радянська бібліотечна система, як підпорядкована партійно-державному апарату, діяла за методологічними принципами, що відповідали засадничим положенням та ідеологічним постулатам марксистсько-ленінської теорії. Ідейно-методологічним органом бібліотечної справи в СРСР був контрольований відділом пропаганди і агітації ЦК ВКП(б) журнал “Красный библиотекарь”, який офіційно визнавався органом Наркомату освіти РРФСР, але розповсюджувався по всіх республіках Союзу, зокрема на Західну Україну, і був обов’язковим джерелом організаційно-методичної інформації для бібліотек усіх типів і рівнів.

Окремі тематичні випуски журналу стосувалися бібліотечної роботи на селі. У редакційній статті одного з таких випусків сказано: “Бібліотеки поряд з усіма політосвітніми установами на селі – будинком культури, клубом, хатою-читальнею – покликані допомогти усім колгоспникам стати на один щабель із передовиками. Десятки і сотні сільських бібліотек демонструють високі зразки бібліотечного обслуговування колгоспників, допомагають колгоспникам оволодівати основами марксистсько-ленінської теорії, освоювати сучасну техніку колективного сільського господарства, вчать селян культурно відпочивати за книгою” [6].

В одній із наступних статей конкретизувалася ідеологічна роль бібліотеки і бібліотечного працівника: “У справі формування нової людини, виховання в неї соціалістичного ставлення до праці, у справі вивчення та освоєння трудящими досвіду кращих передових людей нашої країни велике значення мають бібліотеки. Працюючи з книгою, газетою і журналом, допомагаючи читачам оволодівати нагромадженими людством знаннями, радянський бібліотекар сприяє політичному і культурно-технічному зростанню радянських людей, формуванню в них нових комуністичних рис” [6].

Фаховий бібліотечний журнал визначав основні принципи і напрями роботи масових, зокрема і передусім сільських, бібліотек: пропаганда і поширення серед читацьких мас творів класиків марксизму-ленінізму, допомога трудящим в оволодінні основами вчення Маркса – Енгельса – Леніна – Сталіна; надання довідково-консультативної допомоги тим, хто самостійно вивчає історію партії Леніна –

Сталіна, насамперед за коротким курсом історії ВКП(б); організація індивідуального, групового і колективного вивчення окремих творів Леніна і Сталіна та колективних співбесід за тематикою вивчених творів вождів партії і держави; використання у пропагандистській роботі марксистсько-ленінської та іншої радянської літератури, місцевої преси, радіо, наочної агітації (плакатів, лозунгів, таблиць, діаграм); консультування читачів, особливо найбільш активних і підготовлених, з наступним їх залученням до читачьких конференцій, до здійснення пропагандистської роботи; налагодження зв'язків бібліотеки з іншими політосвітніми установами з метою вдосконалення виховної роботи з читачами, залучення нових читачів, ефективної участі в оборонно-масовій роботі, організації соціалістичного змагання у трудових колективах, мобілізації трудящих на виконання виробничих завдань і соціалістичних зобов'язань; інформування читачів з питань міжнародного становища і миролюбної зовнішньої політики комуністичної партії і радянського уряду; пропаганда фахової, виробничо-технічної книги з метою формування теоретичних основ і професійного прагнення підвищувати продуктивність праці; систематизація книжкових фондів бібліотеки, формування тематичних каталогів і картотек.

Журнал “Красный библиотекарь” пропонував конкретну методику процесу обробки книг у масових бібліотеках, організації робочого місця бібліотекаря та ефективного використання робочого часу працівника бібліотеки. Публікувалися методичні рекомендації з питань проведення роботи з різними категоріями читачів. Зокрема, розкривалися особливості роботи бібліотекаря з молодими читачами, особливо учнями молодших класів масових шкіл.

Всі методичні рекомендації переслідували ідеологічну мету; про це свідчить тематика книг, що пропонувалися учням 1 – 2 класів: “Про Леніна”, “Як жили наші діти раніше і як живуть тепер”, “Про наших сміливих льотчиків і мореплавців”, “Про захист нашої Батьківщини”, “За рубежом” або 3 класу: “Про Леніна і Сталіна”, “Про Червону Армію”, “Наша країна і діти” тощо.

Висновок. Отже, наведені факти переконливо свідчать про тотальну ідеологізацію всього громадського і культурного життя на Тернопільщині та насильницьке насадження радянського світогляду через нову пролетарську культуру, якій приділялась особлива місія, а саме остаточна зачистка будь-яких національних факторів, що ще лишались після індустріалізації, колективізації, і мала завершити побудову соціалізму на новозагарбаних територіях. Польська влада не приділяла стільки уваги ідеологічним чинникам, і цю чутливу сферу людських інтересів повністю підкорила своєму впливу радянська влада. Вся програма радянських перспектив подавалась через пресу, радіо, клуби, бібліотеки, що були контрольовані чиновниками. Зокрема, радянська бібліотечна система, яка підпорядковувалась партійно-державному апарату, діяла за методологічними принципами, що відповідали засадничим положенням та ідеологічним постулатам марксистсько-ленінської теорії. Ідейно-методологічним органом бібліотечної справи в СРСР був контрольований відділом пропаганди і агітації ЦК ВКП(б) журнал “Красный библиотекарь”, який офіційно визнавався органом Наркомату освіти РРФСР, але розповсюджувався по всіх республіках Союзу, зокрема на Західну Україну, і був обов'язковим джерелом організаційно-методичної інформації для бібліотек усіх типів і рівнів.

Список літератури

1. ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 15, арк. 109.
2. ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 6, арк. 73–74.
3. ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 7, арк. 157.
4. ДАТО, ф. Р. 1833, оп. 6, спр. 25, арк. 33.
5. ДАТО, ф. Р. 1833, оп. 6, спр. 33, арк. 14–17.

6. Західня Україна під большевиками. IX.1939–VI.1941. Збірник / за ред. Мілени Рудницької. – Нью-Йорк, 1958. – С. 238–239.

7. Красный библиотекарь. – 1940. – № 4. – С. 3–5, 7–9.

Отримано 02.11.16